

Inhoud

Woord vooraf 7

1. Inleiding: wat is wijsheid? 11
2. Praktische raad van Spreuken 20
3. Job en het probleem van het lijden 35
4. De ontspannen levenshouding van Prediker 63
5. Gezongen wijsheid in de Psalmen 81
6. Nieuwe inzichten in de deuterocanonieke wijsheid 83
7. Jezus van Nazaret en het Koninkrijk van God 96
8. Saul van Tarsus en de wijze dwaasheid 113
9. Geloof met daden van Jakobus de Rechtvaardige 126
10. Conclusie 134

Literatuur 139

Woord vooraf

Een aantal jaar geleden kreeg ik (Koos, een van de schrijvers van dit boek) de ziekte van Parkinson. Ik ben me toen gaan verdiepen in het Bijbelboek Job. Ik herkende mezelf in het verhaal van Job en haalde er troost uit.

Job is een van de Bijbelse wijsheidsboeken. Zo kwam ik ook bij de andere Bijbelse wijsheidsliteratuur terecht. Het zijn stuk voor stuk prachtige boeken en teksten. Ook vandaag kunnen we de wijsheden in deze boeken nog goed gebruiken.

Tegelijkertijd zag ik om me heen dat deze boeken weinig worden gelezen. Misschien wel omdat ze soms moeilijk te begrijpen zijn. Wijsheidsboeken lijken elkaar, en soms zichzelf, tegen te spreken. Christenen geloven wel dat de wijsheidsboeken bij de Bijbel horen, maar slaan ze toch vaak over. En dat is jammer.

Daarom heb ik samen met mijn medeauteur Karin dit boek geschreven. Wij nemen je mee op een zoektocht naar wijsheid in de Bijbel. En hopelijk word je net zo enthousiast over de wijsheid in de Bijbel als wij.

Wat lees je in dit boek?

We onderzoeken in dit boek wat de Bijbel te zeggen heeft over wijsheid. Daarvoor behandelen we de belangrijkste delen van de Bijbelgedeelten over wijsheid. We gaan daarbij in op de vraag wat wijsheid precies is, hoe je de wijsheid in de Bijbel beter kunt begrijpen, en wat wij er in de 21^e eeuw nog van kunnen leren.

We hebben dit boek geschreven voor ‘gewone’ christenen die meer willen weten over Bijbelse wijsheid. We gaan ervan uit dat je al wel iets weet van de Bijbel en het geloof, maar we hebben ons best gedaan om het laagdrempelig te houden. Je hoeft geen theoloog te zijn om dit boek te begrijpen.

Opbouw

We behandelen in dit boek één voor één Bijbelgedeeltes over wijsheid.

Zo kun je zien hoe de ideeën over wijsheid in de Bijbel zich hebben ontwikkeld. Het is onmogelijk om in een klein boek alle wijsheid uit de Bijbel te behandelen. Daarom hebben we ons gericht op de Bijbelgedeeltes die volgens ons het meeste zeggen over wijsheid.

We beginnen dit boek met een inleiding (1). Hierin gaan we in op de vraag wat wijsheid is. Vervolgens behandelen in elk hoofdstuk een ander Bijbelgedeelte. We beginnen met de wijsheidsboeken van het Oude Testament: Spreuken (2), Job (3) en Prediker (4).

In hoofdstuk 5 volgt een kort overzicht van de wijsheid in de psalmen, omdat enkele psalmen ook behoren tot de wijsheidsliteratuur. We bespreken daar welke psalmen wijsheidspsalmen zijn. Veel van de thema's in de wijsheidspsalmen bespreken we echter al in andere delen van dit boek. Het hoofdstuk over de psalmen houden we daarom kort.

Vervolgens behandelen we in hoofdstuk 6 de deuterocanonieke wijsheidsliteratuur: Wijsheid van Salomo, Wijsheid van Jezus Sirach en (een klein stuk van) Baruch. Niet iedere christen accepteert deze boeken als onderdeel van de Bijbel. Daar nemen we in dit boek geen standpunt over in. Voor dit boek zijn ze in ieder geval belangrijk, omdat ze belangrijke ontwikkelingen laten zien in de Bijbelse wijsheid.

In het Nieuwe Testament lijkt alleen de brief van Jakobus op wijsheidsliteratuur. Die behandelen we in hoofdstuk 9. We vinden echter dat we ook niet om Jezus (hoofdstuk 7) en Paulus (hoofdstuk 8) heen kunnen. Ook zij hebben immers ook veel over wijsheid gezegd. In het hoofdstuk over Jezus maken we natuurlijk gebruik van de evangeliën. In het hoofdstuk van Paulus richten we ons met name op de eerste brief van Paulus aan de Korintiërs, omdat hij daarin uitgebreid ingaat op wijsheid.

We sluiten af met een conclusie.

Opbouw hoofdstukken

De hoofdstukken (met uitzondering van de inleiding, conclusie, en het hoofdstuk over de psalmen) hebben ongeveer dezelfde opbouw. Eerst gaan we in op de achtergrond. Wie heeft dit Bijbelboek geschreven? En wanneer? In wat voor stijl is het geschreven? Wat was de bedoeling van de schrijver? In de hoofdstukken over Jezus en Paulus beschrijven we onder meer wie zij waren, welke Bijbelboeken over hen gaan, enzovoorts.

Daarna gaan we in op de inhoud: wat hebben deze Bijbelgedeeltes te zeg-

gen over wijsheid? In bijna alle hoofdstukken belichten we steeds een aantal thema's. Alleen het boek Job behandelen we grotendeels chronologisch. Job is namelijk een verhaal. We moeten het ook als een verhaal lezen om het te begrijpen.

In elk hoofdstuk kijken we ook steeds nadrukkelijk naar het hier-en-nu. Wat kunnen wij in deze tijd en cultuur leren van dit Bijbelgedeelte?

We halen in de hoofdstukken regelmatig Bijbelteksten aan. Daarbij maken we steeds gebruik van de NBV.

Wetenschap

Dit is geen wetenschappelijk boek. Wel maken we gebruik van inzichten uit de Bijbelwetenschap. Deze tak van wetenschap heeft onder veel gelovigen een slechte naam. Dit geldt met name voor de tak 'Schriftkritiek', die zich bezighoudt met het ontstaan van Bijbelboeken, hun ouderdom en de schrijvers.

In het verleden hebben veel wetenschappers misschien te veel de indruk gewekt dat ze alles in de Bijbel willen kunnen verklaren. Sommige mensen lijken ervan uit te gaan dat wonderen niet kunnen, dus zoeken ze voor alle wonderverhalen een andere uitleg. Dit stuut veel christenen tegen de borst.

Bovendien klinken sommige wetenschappelijke conclusies bedreigend. Als een Bijbelwetenschapper bijvoorbeeld zegt dat Prediker niet door Salomo is geschreven, of dat Job geen historisch figuur was, zijn veel christenen bang dat hij de hele Bijbel niet meer serieus neemt. Straks zegt hij nog dat Jezus niet echt uit de dood is opgestaan!

Wij denken dat het wetenschappelijke verstand soms iets bescheidener kan zijn. Niet alles in deze wereld is te verklaren of te begrijpen. Wij denken dat je de Bijbel tekortdoet als je er bij voorbaat al van uitgaat dat bijvoorbeeld wonderen niet mogelijk zijn.

Maar tegelijkertijd moet het gelovige hart misschien ook iets bescheidener zijn. Dat je gelovig bent, wil niet zeggen dat je alles weet. Wij kunnen veel leren van wetenschappelijk onderzoek over de Bijbel. En soms helpt dat onderzoek ons ook weer de Bijbel beter te begrijpen. Als je Bijbelse wijsheidsliteratuur serieus wilt nemen, moet je misschien niet alles uit die boeken letterlijk nemen.

Wij houden vast aan de belangrijkste kernpunten van het geloof: bijvoor-

beeld dat de Bijbel het Woord van God is, dat Jezus de Zoon van God is, en dat Hij (letterlijk) is opgestaan uit de dood. Maar wordt je geloof er echt anders van als blijkt dat Prediker niet door Salomo is geschreven, of Job niet echt heeft bestaan? Wij denken van niet.

Wie zijn wij?

Dit boek is geschreven door Koos de Geest, en zijn dochter Karin de Geest. Koos (1955) was tot zijn pensionering arts voor mensen met een verstandelijke beperking. Daarnaast is hij jarenlang actief geweest in de pinkstergemeente. Hij heeft zich altijd sterk geïnteresseerd voor theologie. De inhoud en theologie van dit boek komen grotendeels van hem.

Karin (1987) heeft politicologie en journalistiek gestudeerd en heeft ervaring met schrijf- en redactiewerk. Zij heeft een aantal inhoudelijke aanvullingen gedaan en heeft zich voornamelijk beziggehouden met de tekst.

Omdat we dit boek samen hebben geschreven, schrijven we meestal 'we'. Sommige ervaringen komen van Koos. In die gevallen zetten we dat erbij.

1. Inleiding: wat is wijsheid?

Tijdens de kerst in 2011 zag de hele wereld op tv Armeense en Griekso-orthodoxe priesters rollebollend over de kerkvloer gaan. De ene groep was op de plek in de Geboortekerk in Bethlehem gekomen die de andere toebehoorde en het conflict liep vervolgens zo hoog op dat de gewijde, heilige mannen slaags raakten. Uiteindelijk haalde de Palestijnse politie met bewonderenswaardige kalmte de vechtende broeders uit elkaar. Waarschijnlijk hadden al deze vechtersbazen een goede theologische scholing genoten. Toch was er iets belangrijks wat schijnbaar ontbrak: wijsheid. De Palestijnse politie maakte bij deze gelegenheid een veel wijzere indruk.

Wijsheid heb je hard nodig; het is niet voor niets dat de Bijbel er zoveel over spreekt. In dit boek ontdek je wat de Bijbel erover zegt. Maar eerst wat over wijsheid in het algemeen. Waarom is die zo belangrijk voor christenen? Wat is wijsheid precies? En wat is wijsheidsliteratuur?

Waarom heb je wijsheid nodig?

De Bijbel spreekt veel over wijsheid. Er zijn zelfs Bijbelboeken die helemaal in het teken staan van wijsheid, zoals Spreuken, Job en Prediker. Helaas lezen christenen deze Bijbelgedeeltes maar weinig; velen kennen bijvoorbeeld van Job alleen de eerste hoofdstukken en het slot.

Wijsheid is een van de drie onderdelen van het leven zoals God dat bedoeld heeft:

- Gods woord horen: doen wat de Bijbel zegt;
- God rechtstreeks laten spreken tot ons hart: profetie
- Gods woord overpeinzen: wijsheid.

Gods woord horen: doen wat de Bijbel zegt

De Bijbel is Gods instructie voor een goed leven. Het boek is het verslag van de weg die God met mensen ging en gaat. Het volk Israël en de eerste christenen hebben nog veel andere literatuur voortgebracht, maar

Bijbelteksten zijn bijzonder: ze zijn door de Geest geïnspireerd.

Als je echter alleen op de Bijbel afgaat, loop je tegen problemen aan. Ten eerste wekt de Bijbel niet de indruk gedicteerd te zijn als een brief van de directie. Daarom moeten we de Bijbel in zijn context bestuderen en weten we niet altijd zeker hoe we teksten moeten interpreteren. Sommige christenen vinden het eng om dat toe te geven. Maar als we alles zeker wisten, waren er niet zo veel verschillen tussen christenen over de uitleg van de Bijbel geweest.

Gods Geest moet de Bijbel aan ons verduidelijken, bijvoorbeeld over wie God is en hoe we hem kunnen leren kennen. Maar er blijven vragen en onduidelijkheden over. Je zult ongetwijfeld weleens tegen situaties aanlopen waar de Bijbel geen pasklare richtlijn voor heeft.

Ten tweede, ook als je denkt te weten wat de Bijbel ergens over zegt, kun je er nog verkeerd mee omgaan. Vroeger deed ik (Koos) op de jeugdvereniging weleens een spelletje 'zwaardvechten'. De leiding gaf een Bijbeltekst op (bijvoorbeeld: 'Marcus 14:47'). Wie deze als eerste had gevonden in zijn Bijbel en voorlas, kreeg een punt.

Vaak zijn we als christenen op een veel onaardigere manier met elkaar aan het zwaardvechten. Als we ergens een mening of oordeel over hebben, zoeken we er snel een Bijbeltekst bij. En zo verwonden we elkaar met rondvliegende Bijbelteksten.

Met alleen Bijbellezen kom je er dus niet.

Verschillen in Bijbeluitleg

Een voorbeeld waaruit blijkt dat niet altijd duidelijk is wat de Bijbel zegt is 1 Korintiërs 11:5. Paulus lijkt daar te zeggen dat vrouwen wel mogen profeteren, maar niet met onbedekt hoofd. Christenen verschillen van mening over de vraag of die tekst nog steeds voor ons bedoeld is, en zo ja, hoe.

- Er zijn kerken waar vrouwen mogen profeteren, maar waar ze niet hun hoofd hoeven te bedekken.
- Er zijn kerken waar vrouwen hun hoofd moeten bedekken, maar niet mogen profeteren.
- Er zijn kerken waar vrouwen hun hoofd niet hoeven te bedekken, maar waar ze niet mogen profeteren.

God rechtstreeks laten spreken tot ons hart: profetie

Sommigen leggen veel nadruk op het belang van profetie. Door middel van profetie zou je horen wat God je vandaag te zeggen heeft. Ook profetie is echter onzeker, omdat je je eigen gedachten voor profetie kunnen houden.

Zo was er een jongeman die een meisje meedeelde dat de Heer hem had geopenbaard dat hij met haar moest trouwen. “Dan zullen we maar even afwachten of Hij dat ook aan mij laat zien”, antwoordde ze gevat. Voor zover bekend is het nooit iets geworden tussen die twee.

Er zijn zelfs mensen die het niet erg vinden als ze er soms naast zitten. Onlangs vertelde iemand me dat als je tien profetieën over iemand uitsprak, er altijd wel één was die klopte, en dat was dan toch waardevol. Maar als je op zo'n manier met profetie omgaat, is het niet anders dan puur gokken. Dan kun je er ook volkomen naast zitten en de ander juist beschadigen.

In de Bijbel staat weliswaar dat we moeten streven naar profetie (I Korintiërs 14:4), maar ook dat ‘ons profeteren beperkt is’ (I Korintiërs 13:9). Als je alleen op profetie afgaat, zul je dus vaak misleunen.

Gods Woord overpeinzen: wijsheid

De gedachte achter dit boek is dat je behalve Bijbelstudie en profetie daarom ook wijsheid nodig hebt. En dan niet eigen wijsheid, maar wijsheid die van God komt. Ook dat is een gave van de Geest waar de Bijbel veel over spreekt.

Wat is wijsheid?

Met wijsheid bedoelt de Bijbel niet dat je goede cijfers haalde op school of moeilijke boeken leest. Wijsheid is ook niet een visie op hoe de wereld eruit ziet. Ze is een levenskunst; ze gaat over hoe je gelukkig en rechtvaardig kunt leven.

Wijsheid kan gaan over kleine, praktische zaken (bijvoorbeeld of je je buurman vroeg in de ochtend luid moet begroeten, Spreuken 27:14), maar ook over grote, filosofische vragen (hoe ga je om met het lijden in de wereld?). Een wijze geeft daar een afgewogen oordeel over op grond van kennis, levenservaring en een godvruchtige levenswandel.

Maar het moet niet bij theorie blijven; wijsheid is praktisch van aard.

Theoretisch is het niet zo moeilijk om te bedenken wat je beter had kunnen doen om die vechtpartij in de Geboortekerk uit de inleiding te voorkomen. In de praktijk spelen je temperament, het groepsgevoel en je eergevoel een grote rol. Wijs ben je, zegt de Bijbel, als je niet alleen weet wat je moet doen, maar het ook doet:

Spreuken 16:32:

*Beter een geduldig mens dan een vechtjas,
beter zelfbeheersing dan een stad veroveren.*

Een wijze levenshouding wordt gekenmerkt door liefde, trouw, bescheidenheid, eerlijkheid, ijver, rechtvaardigheid, bezonnenheid en vroomheid. En in de eerste plaats zal de wijze God willen dienen:

Spreuken 9:10:

*Wijsheid begint met ontzag voor de HEER,
inzicht is vertrouwdheid met de Heilige.*

(Zie ook bijvoorbeeld Spreuken 1:7, Spreuken 15:33, Psalm 111:10, Job 28:28.)

Wijsheid is leven met ontzag en eerbied voor de Heer, leven naar zijn wet, vertrouwdheid met het Heilige, het kwaad mijden.

Het tegenovergestelde van wijsheid is dwaasheid en de tegenpool van de wijze is de dwaas. De dwaas leeft alsof er geen god is, is lomp en tactloos, loslippig, breedspakig, zelfingenomen en arrogant. Een van de manieren waarop de Bijbel zegt wat een wijze doet, is te vertellen wat een dwaas niet doet.

Hebreeuws

Het Hebreeuwse woord voor wijsheid is *chogma*; daar komt het Nederlandse (Jiddische) woord goochem vandaan. Onder meer om poëtische redenen wordt het woord in het Oude Testament soms afgewisseld met synoniemen als 'kennis', 'inzicht' of 'overleg'. Dwaas is in het Hebreeuws *nabal* (ook hiervan geldt dat er meerdere woorden met dezelfde betekenis zijn).

Wijsheidsliteratuur

Wijsheid was in Bijbelse tijden heel belangrijk. Er waren wijzen die les-gaven over wat in hun ogen wijsheid was, en dat werd soms ook opge-schreven. Enkele Bijbelboeken staan zelfs helemaal in het teken van het overbrengen van wijsheid. Zij worden wel tot een apart genre gerekend dat populair was in het Midden-Oosten: de wijsheidsliteratuur. De wijsheidsliteratuur in de Bijbel bestaat uit:

- Spreuken
- Een aantal psalmen
- Job
- Prediker
- Het deuterocanonieke boek Wijsheid van Jezus Sirach
- Het deuterocanonieke boek Wijsheid van Salomo
- Een deel van het deuterocanonieke boek Baruch

Stijl

De wijsheidsliteratuur bestaat grotendeels uit poëzie, misschien omdat poëzie gemakkelijker uit het hoofd te leren is. Bovendien kun je door middel van poëzie pijnlijke mededelingen verpakken. Je zet bijvoorbeeld omstandig uiteen hoe beroerd het afloopt met de goddeloze. De andere partij trekt dan zelf wel de conclusie dat je hem bedoelt.

Het belangrijkste poëziekenmerk van het Hebreeuws is niet, zoals in het Nederlands, dat het rijmt, maar het 'paralellisme'. Een Hebreeuwse poëtische tekst bestaat uit eenheden van meestal twee of drie zinnen van ongeveer zes beklemtoonde lettergrepen. De eerste zin geeft een gedachte weer, die door de tweede en eventueel de derde zin wordt herhaald, of aangevuld, of versterkt, bijvoorbeeld door het omgekeerde te ontkennen.

*Schenk mijn kennis een aandachtig oor,
luister naar de woorden van de wijzen. (Spreuken 22:17)*

*Maar de wijsheid – waar moet je haar zoeken,
en het inzicht – waar is het te vinden? (Job 28:12)*

Spreuken, Job, de wijsheidspsalmen en het deuterocanonieke boek Wijs-

heid van Jezus Sirach bestaan uit poëzie. Prediker wisselt verzen af met prozacommentaar.

Er zijn nog verschillende andere stijlkenmerken te onderscheiden in de wijsheidsliteratuur:

- De spreuk. Die vinden we niet alleen in Spreuken, maar ook in Prediker (bijvoorbeeld hoofdstuk 10); in Sirach en in Wijsheid. Er zijn twee soorten spreuken te vinden: de constatering (bijvoorbeeld Spreuken 12:24: “Luiheid leidt tot slavernij”) en de vermaning (bijvoorbeeld Spreuken 6:6: “Ga naar de mieren, luiaard, kijk hoe ze werken en word wijs”);
- Vrouwe Wijsheid die het woord neemt (Spreuken 8 en 9);
- Beeldende beschrijving waar Wijsheid te vinden is (Job 28);
- De combinatie van vertelling en dialoog zoals in Job. Hiervan vinden we in de Bijbel geen andere vertegenwoordigers.

Nieuwe Testament

In het Nieuwe Testament vinden we minder wijsheidsliteratuur, al lijkt de brief van Jakobus er wel op. Dat wil niet zeggen dat mensen toen niet met wijsheid bezig waren. Er waren ook in die tijd wijsheidsleraren en Jezus was er een van. Daarnaast sprak Paulus over wijsheid. We zullen daarom ook ingaan op de wijsheid die zij hebben overgebracht.

Wijzen in discussie

Een goed gesprek maakt je wijzer, of je er nou aan deelneemt, of het gesprek vanaf de zijlijn volgt. Waar de Wet en de Profeten in de Bijbel meestal heel stellig zijn, laten de wijzen je soms met tegenstrijdige conclusies achter en zetten je zo aan het denken. De wijsheidsleraren van de Bijbel waren voortdurend met elkaar in gesprek. Dit is een belangrijke eigenschap van de wijsheidsliteratuur: een onderwerp van verschillende zijden benaderen.

Een belangrijke discussie in de wijsheidsliteratuur gaat over de vraag of het goed gaat met mensen die wijs leven.

Stelling:

want wie rechtschapen zijn, zullen wonen in het land der levenden, wie on-

berispelijk hun weg gaan, vinden er een vast verblijf. Maar wie kwaad doen, worden verdreven, wie God niet trouw zijn, worden weggevaagd. (Spreuken 2:21)

Spreuken stelt: als je maar goed leeft, zul je ook gelukkig zijn.

Tegenstelling:

Waarom leven goddelozen lang, tot in hun ouderdom welvarend en gezond? Zij leven en ze zien hun kinderen gedijen, en zelfs de kinderen van hun kinderen. In hun huis heerst vrede zonder vrees, ze worden niet getroffen door Gods gesel. (Job 21:7)

Job protesteert: in de praktijk blijkt het vaak anders en gaat het juist de goddelozen goed.

In de filosofie noemt men het spel van stelling, tegenstelling en nieuwe stelling 'dialectiek'. De stelling heet 'these'. De these roept een 'antithese' op. Uit die twee kan een synthese ontstaan die deze twee stellingen verzoent.

Een 'synthese' kan dan zijn:

Dit heb ik in mijn leeg bestaan gezien: een rechtvaardig mens gaat aan zijn rechtvaardigheid ten onder, een onrechtvaardig mens leeft lang ondanks zijn slechte daden. Wees daarom niet al te rechtvaardig en meet jezelf geen overdreven wijsheid aan. Waarom zou je jezelf te gronde richten? Maar gedraag je ook niet al te onrechtvaardig en wees niet overmatig dwaas. Waarom zou je sterven voor je tijd? (Prediker 7:15-17)

Prediker verzoent de twee ervaringen: hij kiest voor de gulden middenweg. Al te rechtvaardig leven kan juist je ondergang worden, maar heel dwaas leven ook. Het citaat uit Prediker is echter niet het eind van het gesprek. De eindconclusie (synthese) wordt weer een beginpunt (these) van het volgende gesprek. De discussie gaat door. Later ontdekken de wijzen in de Bijbel dat een wijs leven misschien wel degelijk tot een goede uitkomst kan leiden, maar dan op een andere manier en ander moment dan Spreuken suggereert.

Hoewel de wijzen in de Bijbel verschillende conclusies trekken, trekt geen van hen Gods bestaan in twijfel. Volgens de Bijbel (Psalm 14:1; Romeinen 1:21, 22) leven alleen dwazen alsof God niet bestaat.

Wijsheid in het Midden-Oosten

Het volk Israël stond niet alleen in zijn zoektocht naar wijsheid. Vóór de Bijbel geschreven werd, kenden andere volken in het Midden-Oosten al vele honderden jaren lang een wijsheidstraditie. Er zijn bijvoorbeeld wijsheidsgeschriften bekend uit Mesopotamië en Egypte (zie kader).

In een latere periode (ongeveer de zesde eeuw voor Christus tot de vijfde eeuw na Christus) waren het de Grieken en Romeinen die uitblonken in hun zoektocht naar wijsheid. Een van de bekendste onderdelen van de klassieke Griekse cultuur was filosofie, wat letterlijk 'liefde voor wijsheid' betekent. Omdat de Grieken en Romeinen Israël veroverden, kwam het Joodse volk er onvermijdelijk mee in aanraking.

Israël liet zich in zijn zoektocht naar wijsheid door die andere volken inspireren. Zo bevat het boek Spreuken ook spreuken uit omliggende landen, speelt Job zich af in Edom en is in de deuterocanonieke boeken en het Nieuwe Testament duidelijk de invloed van de Griekse filosofie zichtbaar.

De Israëlitische wijsheid is wel op één punt anders dan die van de omliggende volken. Weliswaar stellen de Israëlitische wijzen gedeeltelijk dezelfde vragen, de antwoorden verwachten ze van de God van Israël. Je kunt alleen maar wijs worden als je ontzag hebt voor de enige ware God (zie Psalm 14, die overigens gelijk is aan Psalm 53).

Voorbeelden wijsheidsliteratuur uit het Midden-Oosten

In Mesopotamië (tegenwoordig Irak) bewaarden de bibliotheken onder anderen de ‘Sumerische Job’ (2000 v. Chr.) en de Babylonische tekst ‘De lijdende rechtvaardige’ (1600 v. Chr.). In deze geschriften kwam, net als in de Bijbel, aan de orde dat het slechte mensen soms goed gaat, terwijl rechtvaardigen lijden.

De Mesopotamische wijsheidsliteratuur bevatte ook praktische adviezen, zoals we die in de Bijbel ook nog veel zullen tegenkomen. Zo geeft de ‘Wijsheid van Sufe-ameli’ instructies weer die een vader, mogelijk op zijn sterfbed, geeft aan zijn zoon en de reactie van de zoon daarop. Bijvoorbeeld: “Ga niet steeds de kroeg in met je vrienden”; “raak niet betrokken bij roddelcampagnes aan het hof”; “breng jezelf niet door trots in gevaar”.¹

---

1 De spreuken staan beschreven in Hurowitz (2007), ‘The wisdom of Supe-ameli – A deathbed debate between a father and son’. Zie Clifford (2007) in literatuurlijst.